

חיים שירמן: ריכארד ואגנר במדינת־ישראל

א

יש עניינים שזכו להערכה שלילית בחיינו הציבוריים והערכה זו דבקה בהם והפכה פסק־דין שאין עוד מערערים עליו. ודאי לא נוכל לטעון שאזרחינו מטבעם הם נמנעים מלהתווכח, אולם לגבי העניינים הללו כאילו גורו על עצמם שתיקה מוחלטת. אינני רוצה לפקפק בישרם ובכוונותיהם הטובות של אלה הכופים את הערכותיהם השליליות על הכלל, אך נדמה לי שברגיל נובעת התנהגותם מחוסר בקיאות בעניינים הנדונים או מטישטוש מפליא בדרך מחשבתם. כלום צריכה האומה לקבל את דעותיהם כתורה מסיני?

יחסה של מדינת־ישראל אל המוזיקה של ריכארד ואגנר יוכל לשמש דוגמה מובהקת לאותו שלטון של דעות קדומות בקרבנו. מזמן עלייתו של היטלר לשררה ועד ימינו אלה (כלומר, גם משך 13 השנים שעברו מאז מוגר המשטר הנאצי) מקייר מים אצלנו חוק שלא גרשם ולא נקבע בחוקיה של מדינת־ישראל, חוק שלפיו אסור באיסור מוחלט להשמיע לקהל מאזינינו יצירה מיצירות ריכארד ואגנר. על קיומו מקפידים בחומרה יתרה עד שאין מעיזים להשמיען אפילו מעל גבי תקליטים. אין צורך להדגיש שלא מטעמים מוזיקליים הגענו למצב עניינים זה. החרם בא אך ורק בשל הדעות הנפוצות על ואגנר האדם והסופר, ולפיכך עלינו לבדוק בראש־וראשונה את הדעות הללו ולראות עד כמה הן עומדות בפני הבקורת. ואין בדעתי לרפך או לטשטש אותן עובדות שנוהגים להביא בגנותו — כמובן, בלבד שתהיינה הולמות את האמת! איש לא יכחיש שרוב ימי חייו היה ואגנר לאומני קיצוני שיצר לו בדמיונו טיפוס של גרמני אידיאלי והאמין שהלה עולה על בני האומות האחרות באפיו, במוסרו ובכשרונותיו; יחד עם זה היה שונא את היהודים תכלית שנאה. ברם מתנגדי ואגנר אינם מסתפקים בקביעת עובדות אלו אלא מטילים עליו את האחריות גם למה שאירע למפעל חייו אחרי מותו. נסכם כאן את עיקרי הדברים השייכים לפרשה זו.

אשתו השניה של ואגנר, קוזימה (בתו של פראנץ ליסט), היתה אף היא שונאת־יהודים. בעלה מת ב־1883 והיא האריכה ימים 47 שנים אחרי מותו (עד 1930!) ועל כן הטביעה את חותמה על הרוח ששררה בתיאטרון של באירוויט. המרכז להצגות האופרות של ואגנר. בשנת 1908, כלומר 25 שנים אחרי מותו, נישאה בתו אֶוה להאוסטון סטיוארט צ'מברליין, הסופר האנגלי־הגרמני, שנודע לשמצה

בגלל חיבורו „יסודות המאה התשע־עשרה“ (הופיע ב־1899—1901); כאן מוגשת לקוראים תורת־גזע קיצונית הרחוקה למדי בהנחותיה מהשקפותיו של ואגנר. ב־1915, כלומר 32 שנים אחרי מותו של ואגנר, נשא בנו יחידו זיגפריד לאשה את ויניפרד מבית ויליאמס (נולדה ב־1894). אשה זו קשרה אחר־כך קשרי ידידות אמיצים עם היטלר והפכה את באירוט למעין מרכז תרבותי של גרמניה הנאצית. היטלר עצמו היה חובב מוזיקה והעריך במיוחד את יצירות ואגנר, ועל כן הרבה לבקר בהצגותיהן. הייתי אמנם יכול להמשיך ולהוסיף כי התיאטרון של באירוט נתון היום להנהלתם של נכדי ואגנר, שהכניסו אליו רוח חדשה ובתוך השאר שמו קץ גם להפלות הגזעניות שהיו נהוגות בו. אולם מאחר שפונתי היתה לאסוף בראשית דברי רק חומר להאשמתו של ואגנר, הרי עלי לציין עוד שפמה מן הלאומנים והאנטישמים הגרמנים ראו בו אילן שפדאי להם להיתלות בו; ויש סופרים ועתונאים חמומי־מוח בזמננו שהרחיקו לכת והכריזו שוואגנר הוא מן האבות הרוחניים של הנאצים!

מה שנוגע לעבודות הראשונות שהוזכרו כאן, אינני סבור כי יש טעם להתעכב עליהן. שום אדם בעל שכל צלול לא יאשים את ואגנר בהתנהגותם של חתנו וכלתו, שהצטרפו למשפחתו עשרות שנים לאחר פטירתו; ואגב, לא ייתכן כמובן גם כל קשר ישר בינו לבין היטלר, שנולד ב־1889, שש שנים אחרי התאריך הנ"ל. נמצא אמנם סופר שהודיע בפירוש: „אם היטלר אוהב את המוסיקה של ואגנר, ודאי וודאי שראוי לו לכל מי שאינו נאצי להתרחק ממנה ולתעבה“ (קרל אנגל, „מיזיקל קוורטרלי“, אפריל 1941, ע' 244, מובא בספר: Leon Stein, The Racial Thinking of Richard Wagner, ניו־יורק, 1950). אף־על־פי־כן נדמה לי שכל קורא נבון יודה כי אין זו אלא מימרה שנונה שהופלטה בשעת ריתחה, וגם אומרה ודאי לא היה מעז להסיק מתוכה את כל המסקנות שההגיון מחייבן. השאלה היחידה הדורשת בירור אמיתי היא ענין הקשר שבין השקפותיו של ואגנר לתורת הנאציות.

ב

אין להכחיש: העבודה הספרותית תופסת מקום נכבד מאד בכלל יצירתו של ואגנר, שלא כאצל רוב המוזיקאים האחרים. הוא היה בעל תאוות ושאיפות כבירות: המוזיקה לבדה לא הספיקה לו, והוא השתוקק לזכות גם בכתר של משורר והוגה־דעות, ובגלל חשיבותו כמוזיקאי זכה אף ואגנר הסופר לתשומת־לב יתירה. חוקרים, מבקרים ועתונאים למיניהם התעמקו בחיבוריו, ואולם במידה שעשו זאת בלי משוא־פנים, נאלצו להכיר שהמוזיקאי ואגנר עולה לאין־ערוך על הסופר. יתר על כן: לעתים קרובות גילו שאין בחיבורים אלה שיטה ועקביות בדרך המחשבה, ונראה להם שדעותיו השתנו בהתאם למצב־ירחו ולתקופות חייו.

אכן, ואגנר היה מחסידי תורת־הגזע, ובשנות חייו המאוחרות אף הכיר את כתבי גופנינו, התעמק בהם וגמר עליהם את ההלל. ובכל־זאת לא קיבל מן האנטישמי הצרפתי הנ"ל את ההבדלה הביולוגית בין הגזעים המעולים ופחות־הדרגה. לפי דעתו של ואגנר מסוגל גם בן גזע פחות־דרגה לשנות את אפיו וטבעו בהשפעתם של החינוך, הסביבה ושאיפתו הפנימית. וכפי שהוא מסוגל להתעלות מעל למוצאו, כך עלול גם בן גזע מעולה להתבלל בסביבתו הירודה, וכן למשל יכול גרמני טהור להשתוות ליהודי מבטן־ומלידה. את תורת־הגזע הזאת לא יכלו אפוא הנאצים לקבל מוואגנר, וכמותה עוד כמה וכמה מהשקפות־היסוד שלו שהיו זרות לרוחם: שהרי, עם כל התנודות והתמורות שחלו בדעותיו, היה ואגנר מעיקרו אינדיבידואליסט מובהק, המתנגד לכל התערבות של הכלל בענייני הפרט, אנרכיסט השונא את המדינות המנוהלות בשיטות משטריות, אנטי־מיליטאריסט ואנטי־מאטריאליסט, אמן והוגה־דעות הרואה ברגש החמלה אחד המניעים העיקריים שבחיי אנוש. כדי שלא להאריך בדיונים אלה אביא כאן משפטים אחדים מתוך ספר על מחשבתו הפוליטית של ואגנר, שנתחבר בידי אחד מטובי המומחים בתחום זה, הצרפתי מוריס בושה, *M. Boucher: The Political Concepts of Richard Wagner, 180-1*

ניו־יורק, 1950. *

„למעלה מכל ספק הוא שהבאות רבות מתוך כתבי ואגנר עלולות לשמש סמוכים למשנתו של היטלר, בפרט אם נוציא אותן מהקשר הדברים... אולם יש לציין שרבות מן ההקבלות הללו נוגעות רק בצדדים החיצוניים של הנאציות, דווקא כאלה שבהם מסוגלת היתה האידיאולוגיה ההיטלרית להטעות אנשים תמימים וכןנים על־ידי סילופים בהוראת המלים... ברם אין לספק בכך שאחדות מהשקפות־היסוד שלו נוגדות לחלוטין את עקרונות הנאציות: אי־אפשר יהיה להתאים את אלה — ולו למראית־עין בלבד. תורת־החמלה המטיפונית שלו היתה תורה יוצאת־דופן ודי היה בה למען יטילו עליו האחרים חרם ונידוי. סלידתו מפני כל מה שהיה קשור בצאצאות, בבירוקרטיה, בקונפורמיזם, דעותיו הפאציפיסטיות־האנרכיסטיות, אמונתו באמנות נטולת־אנוכיות ושחרת־טוב, דאגתו לחופש הפרט ושנאתו למדינה — כל התכונות האלו ודאי שלא היו מכשירות אותו לסבול השקפת־עולם המביעה אך ורק תאוה לשלטון ותאוה לשלטון המוני. יתר על כן, כל בני־האדם היו בעיניו שווים במינם, הגזעים קורצו כולם מחומר אחד ונבדלו זה מזה רק מבחינה רוחנית; הם לא היו משועבדים לפורח הביאולוגי והאחד מסוגל היה להיטמע במשנהו...”

ובהמשך דבריו מעיר מוריס בושה שבעצם קל לנו יותר למצוא בואגנר דוגמה ומופת לאלה שישתדלו להחזיר את גרמניה של היום למסורתה המעולה שמלפני 120—200 שנה. יכול הוא לתאר לעצמו שניציג האומות־המאוחדות, „הממונה על

* המקור הצרפתי לא עמד לרשותי, ועל כן נאלץ אני לתרגם כאן מתוך המהדורה האנגלית.

טיהור הרוחות בגרמניה", יסדר לעצמו מעין ספר־הדרכה המיוסד על הבאות מתוך כתבי ואגנר, והפעם בהוראתן האמיתית! וזה, כמובן, הצעה מפתיעה. אך גם אם לא נקבלנה, הרי נודה שהיא מבליטה את המרחק הרב בין דעותיו של ואגנר ותורתם של רוזנברג, גבלס ובני הבורתם. אפשר, כמובן, לטעון שהואיל וואגנר מת חמישים שנה לפני עלייתו של היטלר לגדולה, אין לנו כל ודאות שלא היה משנה בכל־זאת את טעמו ומצטרף לתנועה הנאצית — לו רק היתה קיימת בזמנו! זוהי טענה פסולה ואין להתווכח עליה כלל. מותר לנו להסתמך כאן רק על כתבי ואגנר, וכפי שציינתי כרגע, מסתבר מתוכם שהוא לא היה מקדם בברכה את המשטר הנאצי. אנו דנים רק לפי עובדות הידועות לנו. כמובן מסוגל היה ואגנר — כמו כל בשר־ודם — לבעוט בהשקפת־עולמו הקודמת ולחייב פתאום מה ששלל קודם. אך מי חכם ויוכיח לנו ששינוי קיצוני זה צריך היה לברוא? כללו של דבר: לא נוכל לראות בואגנר כעין נאצי שלפני תקופת הנאציות רק משום שראשי תנועה זו נאחזו באחדות מהשקפותיו שהיו נוחות להם. אין מקום לפסול את ואגנר, כפי שראוי לנהוג בקומפוזיטורים נאציים בני־זמננו (כגון פאול גרינר, גיאורג פולרטון, דונאני וכו').

ג

אולם אם נאצי לא היה, אין ספק שהיה שונא את היהודים, והרי אצלנו רגישים לגילויי האנטישמיות בעולם, אך גם לא תמיד במידה שווה. ואגנר פירסם ב־1850 את "היהדות במוזיקה", חוברת שהצטיינה ברוחה הארסית והתוקפנית, ונוסף על כך הביע דעות אנטי־יהודיות עוד בהרבה מקומות אחרים. דעות אלו נבעו במידה רבה מקנאתו בהצלחתם של שני מוזיקאים יהודים שאתם בא במגע בראשית פעולתו — הריהם מנדלסון ומאירבר. כסבור היה שהם משיגים את מטרותם בלי כל מאמץ בעוד שהוא נאלץ תמיד להילחם קשה על חידושי המהפכניים אף נחל הרבה אכזבות. וכך שיכנע את עצמו שהיהודים רודפים אותו בכל מקום, ואם מצליחים הם במוימותיהם הרי זה משום שהשתלטו על העתונות ודעת־הציבור בעולם כולו. לפי דעתו לא ניחנו בני הגזע היהודי בכוח ליצור יצירה גדולה ומקורית. אין הם מסוגלים לחיות ולפעול למען רעיון נשגב, משום שיצר החמרנות כירסם את לבם, וכל מאווייהם נתונים להשגת הכבוד וההצלחה.

אינני מנסה כלל וכלל להחליש את הרושם שעושה עוז שנאתו ליהודים. כמובן, יכולתי להזכיר כי בניגוד לדרך יורשיו בבאירוויט עמד הוא דווקא בקשרים עם יהודים כל ימי חייו: ולא רק בעת נעוריו, כשגמר את ההלל על המוזיקה של מאירבר וראה בה דווקא התגלות של הרוח הגרמנית, אלא גם בתקופת הויקנה, בה היו לו ידידים ומעריצים יהודים רבים, כגון המנצח המפורסם הרמאן לוי, שעליו הטיל ואגנר לנצח בהצגת־הבכורה של "פארסיפאל" בבאירוויט, על אף ההסתה שהתנהלה נגדו כיהודי; המבקר המוזיקלי ה. פורגס, שעשה נפשות ליצירותיו של

ואגנר; מנהל התיאטרון אנג'לו נוימאן, שהציגן והפיץ את שמן בבירות אירופה, ועוד כאלה וכאלה. אולם יהי כאשר יהי: עלינו לזכור מכל-מקום שדעותיו של ואגנר על היהודים שייכות לתחום האנטישמיות ה"קולטורית". הוא טען שהם אינם מעורים בתרבות לאומית כלשהי וחיים חיי טפילים, ועל כן דרש שייטמעו באומות האחרות ועל-ידי כך ייעלמו מן העולם. אך הוא לא הסית לפרעות בגופם וברכושם וודאי שלא תבע את השמדתם!

ההטפה לשנאת-היהודים כלולה במאמריו. אך הואיל וענין לנו כאן בראש-וראשונה ביצירותיו המוזיקליות, יש מקום לשאול אם איבה זו באה לידי גילוי גם בהן. לצלילי נגינה אין, כידוע, הוראה חד-משמעית אלא אם צמודים הם לטקסט מסוים, או לפחות אם באים הם לתאר איזה סיפור-עלילה ("תכנית") הנרמז בשמה של היצירה. ואגנר חיבר את רוב מחזותיו המוזיקליים לפי נושאים השאובים מן האגדה וההיסטוריה של ימי-הביניים; דמויות של יהודים לא הציג בשום מקום, ואפילו את שמם לא הזכיר. כמו כן לא ניסה מעולם להמחיש בצלילים סתם (בלי טקסט) איזה סיפור אנטישמי. והנה אנחנו, המחרימים את המוזיקה של ואגנר, מאזינים בהנאה לקטע "שמואל גולדנברג ושמויל" שמתוך ה"תמונות מן התערוכה" למוסורוגסקי, אף כי קומפוזיטור רוסי זה שם כאן ללעג שני יהודים טיפוסיים מתחום-המושב בארץ מולדתו. ואם מותר לנו לקפוץ מן המוזיקה לספרות, הרי מציגים לפנינו כיום במדינת-ישראל את "הסוחר מוונציה", שאף אם נפרשו פירוש סובלני ביותר לא נוכל לטשטש את עמדתו האנטי-יהודית.

במוזיקה של ואגנר אין אפוא שמץ של שנאה ליהודים. אדרבה, כדאי להזכיר כאן עניינים תמוהים ומבדחים על הערעכת אפיה מפי אחרים. יש מבקרים איסנסיים הסבורים שמוזיקה זו, הרגשנית והסואנת, הנותנת פורקן לחושים ולחושנות בלי כל סייג ומעצור, עומדת בניגוד גמור לרוח הגרמנית האמיתית. בצורה קיצונית ביותר הביע דעה זו הרופא אוטו ויינינגר, היהודי המומר, בספרו הידוע "מין ואופי" (1903). לפי תפיסתו נבדל מין הזכר מן הנקבה לא רק מבחינה פיזיולוגית אלא גם בתכונותיו וכשרונותיו. תכונות נשיות עלולות להופיע הן אצל גברים הן אצל אומות שלמות. היהודים הם "אומה נשיית" שפזו, והמוזיקה של ואגנר — הנשית, לפי הערכתו של ויינינגר — היא ממילא גם יהודית!

עוד עלינו לציין כי יהודי התפוצות מעולם לא ניסו להחרים את המוזיקה של ואגנר. ראינו שעוד בימי חייו מצא בתוכם חסידים רבים, ומספרם גדל והלך אחרי מותו. אפשר היה בלי ספק לחבר ספר רב-הקף על חובבי ואגנר היהודים, מנצחים, זמרים, מנהלית-תיאטרונים, בימאים, מוזיקולוגים, מבקרים, וסתם סופרים, ועל אלה נצטרך להוסיף את המוני המאזינים היהודים במדינות אירופה ואמריקה. יחס חיובי ליצירות ואגנר גילו אף רבים מן המוזיקאים הלא-יהודים, הידועים כידידי העם היהודי ושונאי הפאשיון בכל צורותיו.

ד

שמה כל זה אינו מחייב אותנו? תקומתה של מדינת־ישראל היא מאורע יחיד־במינו, ועל כן מותר אולי לטעון שמחובתה לקבוע את יחסה לכל בעיה לאור המציאות החדשה, מבלי להסתמך על יהודי התפוצות ואפילו על המעולים שבין הלא־יהודים. ואולם אם המצב הוא כזה, אסור לנו להתעלם מן הבעיה העומדת כאן לדין במלואה. המדובר אינו במוזיקה של ואגנר בלבד, אלא בכל היצירות שבעליהן היו שונאי־יהודים. ואם אין לנו דעות־קדומות, אל נא נפריד בין הדבקים! מדוע יהיה מעמדו של ואגנר שונה ממעמדם של האנטישמים המרובים כל־כך בקהל גדולי הרוח? ומדוע תצא חמתנו רק על המוזיקה, כלומר על אותה אמנות אשר בה בדרך־כלל אין מבחינים בשנאה לזולת? שנאת היהודים מצויה בעיקר בתחום הספרות, ואכן מה נגלה אם רק נעיף עין עליו?

נטול לדוגמה את הספרות הרוסית, החביבה כל־כך על רבים מתושבי ארצנו. כמה מיצירותיה הקלאסיות זכו לתרגומים משובחים לעברית, ובצדק מתלוננים קוראים ומבקרים שעבודת תרגום זו עדיין לא הושלמה. מבחינת ערכן הספרותי ראויות היצירות הללו להוקרתן. אך מה נעשה אם נבדוק את יחס מחבריהן ליהודים? האנטישמיות שלטת בתוכם עד לסף תקופת המהפכה. חוץ מיוצאים־מן־הכלל מועטים נבדל סופר רוסי אחד מחברו בעצם רק במידת השנאה שהוא רוחש ליהודים. אצל סופרים גאונים כמו גוגול ודוסטויבסקי מקבלת איבה זו אופי של טירוף מוחלט, עד שדברי־הבלע של ואגנר נראים לנו מתונים ומאופקים לעומתו. אף־על־פי־כן עדיין לא עלה על דעת שום איש לתבוע את החרמת הסופרים הנ"ל בישראל.

כל הבקי אף במעט בספרות האנגלית, הצרפתית וכו' יודע כמובן שגם בתחומן מרובות היצירות בעלות המגמה האנטישמית, אולי כדאי להעיר כאן על שנאת־היהודים המצויה בסוג ספרותי מסוים, משום שרבים מתושבי ארצנו מעוניינים גם בו במיוחד. כוונתי כאן לכתביהם של ראשוני הסוציאליסטים במאה שעברה. קארל מארקס ורבים מבני סיעתו היו שונאי־יהודים מובהקים ולא הסתירו את דעתם זו. עובדה זו זכתה למחקרים מעמיקים בזמננו, אך כנראה לא הגיעה לתודעתם של חוגים רחבים אצלנו.

האמת היא שהאנטישמיות לא היתה מעולם נחלתם של בודדים אלא להפך, ההשקפה השלטת אצל אומות שלמות או לפחות אצל בני מעמדות או שכבות מסוימים. גם גדולי הסופרים והאמנים לא נבדלו בענין זה מסביבתם, ואם קמו להשתחרר מהשפעתה היתה בכך משום העזה מצדם. זהו ענין מצער אך לא נוכל לשנותו, אפילו בחרם ובנידוי.

לי נדמה שקיום מדינת־ישראל מחייב לא החמרה אלא דווקא הקלה ביחס לכמו אלה, עלינו להתרחק מן הרגישות היתירה, המובנת רק אצל מיעוט לאומי הסובל מאיבת הרוב המדכאו ומשעבדו, ודאי לא נרבה בקריאת דברי־הדופי של סופרי

העולם, אך מצד שני לא נוותר גם על תרומתם של הללו לקידום האנושות. כמלים אחרות: נזרוק את הקליפה ונאכל את התוך! וכך ננהג גם לגבי ואגנר. בנדון זה תוכל צרפת לשמש דוגמה נעלה למדינת-ישראל העצמאית. על אף דברי הלעג והביטול שכתב ואגנר על תושבי צרפת, זכו יצירותיו להצלחה מרובה בתוכם, הצלחה הגדלה ומוסיפה בימינו. ואל נא יהיה דבר זה קל בעינינו: שהרי ואגנר התכוון לרומם ולפאר את דמותו האידיאלית של הגרמני, וכניגוד לה הבליט את התכונות השליליות של הצרפתים, השטחיים, הכבולים על-ידי מסורות נושנות ופסולות, מחוסרי המעוף והגאון, שטופי הזימה.

ה

עד כה השתדלתי להסתמך רק על עובדות מהימנות ולדון אותן לפי שיטת ההגיון. נדמה לי ששיטה זו הביאתני לתוצאות ברורות — ואף-על-פי-כן אינני יכול לסיים כאן, רואה אני צורך להוסיף כמה מלים על אנשים מסוימים בקהלנו שאינם מוכנים להשתכנע בנימוקים של הגיון. הללו שרויים באבל כבד ומובן וכל מגמת נפשם היא להינקם במי שהסב באבדם, כלומר: בגרמנים. קל לנו מאד להבין את רגשות הזעם המפעמים אותם, אך כלום יש להפנות את הזעם הזה דווקא נגד התרבות הגרמנית, וביתר דיוק נגד ערכי התרבות שנוצרו רובם-כולם בתקופה שלפני היטלר? האנשים האומללים הללו נלחמים אפילו בלשון הגרמנית, משום שהיא מעוררת אצלם אסוציאציות קשות. (מותר לשאול בסוגריים: מדוע אין להם אסוציאציות דומות גם בשמעם את צלילי השפות של הרוסים, הפולנים, האוקראינים, הרומנים וכו'), שפידוע רצחו אף הם המוני יהודים בתקופת היטלר?)

אינני מתכוון חלילה לדון כלאחר-יד בבעיה כאובה זו, אך יש להכיר שבתגובות אסוציאטיביות כאלו מתגלה מידה גדושה של חולניות. יש מקום להתיחס בסובלנות וברחמנות לחולי-עצבים גם כשאנו יודעים שהם הוזים הזיות בלי כל קשר לחיי המציאות. אולם יש גם לשאול — עד איזה גבול ובמשך כמה זמן? שהרי נוצר לעינינו מצב מוזר ומשונה ביותר: כולנו יודעים שהרוח הנאצית לא טואטאה ולא הושמדה גם בגרמניה המערבית, הדמוקרטית של זמננו; רבים מחברי המפלגה הנאצית וגרוריה עלו שם שוב לגדולה והאנטישמיות מרימה את ראשה. אף-על-פי-כן מתהדקים והולכים קשרינו עם גרמניה זו מיום ליום; איננו מסתפקים עוד בקבלת הפיצויים ממנה אלא מפתחים אתה חילוף-סחורות מסועף. פרדסנינו שמחים על כל ארגון נוסף של פרי שהם מצליחים לשווק למדינה זו, בתי-הקולנוע שבארצנו מציגים ברצון סרטים גרמניים, חנויותינו מפיצות תקליטים בביצועם של אמנים נאציים ידועים*. אין כוונתי כלל וכלל להיכנס לוויכוח על חידוש קשרינו

* תקליטים אלה אמנם לא הוכנו על-ידי חברות גרמניות, אך ברור הוא שלמבצעים יש הכנסה ממכירתם.

עם גרמניה אלא רק לשאול: אם כל זה כשר ומותר — מדוע פסולה דווקא המוזיקה של ואגנר? הרי איננה תוצרת של גרמניה הנאצית, ונגינתה בארצנו אף לא תביא כל הכנסות ליורשי המחבר ולבתי-ההוצאה הגרמניים: ואגנר מת לפני 76 שנים, וכל מי שרוצה רשאי להשמיע כיום את יצירותיו.

1

אין ספק שההתנגדות לואגנר נזונה במידה ניכרת מבורותם של רבים מאורחינו. לא היה להם מושג ברור עליו ועל יצירותיו ואפשר אפילו שחלק מהם לא היה מעוניין כלל במוזיקה. בקשר לכך מן הראוי להזכיר את המשאל שערכה תזמרתנו הפילהרמונית בין מנוייה לפני שנתיים בקירוב, ומותר לנו להניח שמנויים אלה מביעים את דעתם של רוב חובבי המוזיקה שבארצנו. שבעים אחוז מן הנשאלים הסכימו או להכללתן של יצירות ואגנר בתכניות הקונצרטים. ואם לא העזה הנהלת התזמורת להסיק את המסקנה הברורה מתשובות אלו, הרי זה רק משום שהרגישה כי לא תתגבר על הדעות הקדומות הפועלות בקרבנו.

אינני מתימר לומר שכל חובבי המוזיקה בארצנו יהפכו מן-הסתם חסידים נלהבים של ואגנר לאחר שיכירו את יצירותיו. מעטים הם הקומפוזיטורים שזכו להוקרה כללית פחות או יותר, ונזכיר כאן רק את שמותיהם של מנדלסזון, ברליוו, ברוקנר, צ'איקובסקי וריכארד שטראוס כדי להראות כמה מפולגות הדעות גם לגבי שמות מפורסמים ביותר. ומהגם שואגנר היה מהפכן ששינה את פני האופרה ועורר בכך את רוגזם של המתנגדים לחידושיה. אכן, מה שסימל פעם את „המוזיקה של העתיד“ היה במרוצת הזמן למוזיקה של העבר. בשנות-העשרים של המאה הזאת, כאשר גבר הזרם האנטי-רומנטי באמנות החדשה, כוננו נציגיה את חציהם בעיקר נגד יצירותיו של ואגנר. הם ראו בהן, בצדק, את מבצר הרוח הרומנטית בתחום האופרה: אך על אף מאמצייהם לא הצליחו לדחותן מן התיאטרון ומאולמות הקונצרטים. יש ודאי מתנגדים לואגנר גם בקהל חובבי המוזיקה והמוזיקאים המקצועיים בארצנו, אך בטוח אני שכל מתנגד ישר יודה כי אין סיבה אובייקטיבית שלא להשמיע את היצירות הללו. קודם-כל יש להעמידן לשיפוטו של קהלנו, ולשם כך יש לחזור על ביצוען כמה פעמים. אם לא תתקבלנה על דעת המאזינים גם לאחר חזרות אחדות, אפשר יהיה כמובן לוותר עליהן. ברם, יש יסוד לפקפק אם אמנם יהיה טעמנו שונה כל-כך מטעם הקהל ברחבי העולם. מילידי-הארץ המעטים שבמקרה זכו לשמוע את האופרות של ואגנר, שמעתי כי נתרשמו מהן עד מאד.

אפשר שהמוזיקה הזאת שוב אינה מרתקת, מקסימה ומזעזעת את שומעיה כמו לפני ארבעים-חמישים שנה, אך היא הוכיחה את חיוניותה במידה מפליאה וגם כיום נכבד מקומה בחיי התרבות של העולם המערבי; יש ארצות בהן היא מוסיפה להתפשט ולכבוש את לב הקהל.

אמנם בסופו של דבר לא הצליח ואגנר להגשים את רעיונו העיקרי: משאת-נפשו היתה להעניק לנו "יצירת אמנות כוללת", מעין מזיגה מושלמת של יסודות השירה, הדראמה, המוזיקה ואמנות הציור. אולם גם מעריציו הנלהבים ביותר של ואגנר מודים כיום שנושאי מחזותיו זרים לנו לעתים קרובות ושגם מבחינה ספרותית יש מקום לטענות רבות נגד הטקסטים (שכידוע חיבר את כולם בעצמו). האופרה השיגרתית בזמנו של ואגנר היתה מבוססת על טקסטים קלושים למדי, ומחבריהם התכוונו בעיקר לספק לקומפוזיטור את המסגרת בה יוכל להבליט את כשרונו המוזיקלי. ואגנר התכוון להגיע לאמת הדראמטית גם בשירה וגם במוזיקה. ויש משום אירוניה מרה בכך שמבחינה ספרותית אין אנו רואים כיום הבדל גדול בין יצירות ואגנר לבין אותן אופרות שיגרתיות. וכן מציגים כיום את "ההולנדי המעופף" או את "זיגפריד" של ואגנר כמו את "טרובאדור" או את "כוח הגורל" של ורדי למרות תכנון ולא בזכותו! יש בכך הוכחה מכריעה לגאווה המוזיקלי של ואגנר; מנגינותיו יש להן כוח כזה עד שאינן זקוקות לתוספת העלילה התיאטרלית ולתפאורות ותלבשות. והמאזין מסוגל ליהנות מהן גם כשהוא עוצם את עיניו. ודאי, אם ינתח בניתוח קר ומדוקדק כל פרט ופרט ביצירות ענקיות אלה יגלה גם בהן פה ושם מקומות-תורפה, ירידות לאחר העליות. ואף-על-פי-כן, הרושם הכללי הוא שמכריע כאן, ומי שנוכח בהצגה טובה של אחת האופרות המשובחות של ואגנר מרגיש בתמיהה ובהתפעלות איך נסחפת רוחו בזרם הצלילים הסואנים.

בסופה של המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים שלטה המוזיקה של ואגנר באירופה כמעט בלי מעצור. למעשה לא היה בתקופה ההיא קומפוזיטור שלא הושפע ממוזיקה זו השפעה ניכרת, ורק מעטים הם אלה שעלה בידם להתגבר עליה ולהגיע לידי מזיגה בין יצירתם המקורית לאמנות הוואגנרית. באולמות-הקונצרטים של מדינת-ישראל שומעים אנו תכופות את המוזיקה של בני האסכולה הוואגנרית (כגון ברוקנר, סיזאר פראנק, מאלר וכו'), בין שהיו סתם מחקים בין שהיו אמנים עצמאיים שלא נכנעו לחלוטים לדוגמה שלפניהם. אין צורך לומר שאף אם הצליחו אותם המושפעים ביצירותיהם, לא נגרע בכך דבר מערך דוגמתם. ודווקא דוגמה זו אינה ידועה למאזינינו, חוליה חשובה חסרה כאן בחינוכה המוזיקלי של מדינתנו, וביחוד יוצא מקופח דורנו הצעיר.

ואל יאמרו האומרים: כלום מורגש אצלנו מחסור ביצירות משובחות של קומפוזיטורים אחרים, עד שצריכים אנו לצרף אליהם גם את ואגנר? התשובה היא ששוחרי המוזיקה בארצנו רשאים ליהנות מכל קומפוזיטור גדול ומקורי, כולל גם את ואגנר.

יצירותיו העיקריות של ואגנר שייכות לסוג האופרה, ולכן מבצעים אותן על תרוב בין כתלי התיאטראות שבכל ארצות תבל. כדי להציגן בצורה מניחה את הדעת

יש צורך בתיאטרון גדול אשר לרשותו עומדות גם להקת זמרים משובחים וגם תזמורת מנוסה ורבת־משתתפים. אפשר לפיכך לטעון שהצגות כאלו הן לעת־עתה מעל לכוחה של האופירה הישראלית. ברם, אף אם נכונה טענה זו, אינה יכולה להצדיק את המשכת החרם שהוטל על ואגנר. התנאים בארצנו משתנים כידוע במהירות מפליאה — ומי יודע? — אולי לא רחוק היום בו תיתכן אצלנו אפילו הצגה הגונה של אחת האופרות לוואגנר. מכל־מקום, עוד לפני שנגיע לשלב זה נוכל לבצע באולמות־הקונצרטים את הקטעים הרבים לתזמורת המצויים באופרות הללו ומחוצה להן (כגון „פתיחה לפאוסט“, „אידילית־זיגפריד“) וכמו כן גם סצינות או מערכות שלמות מן המחזות המוזיקליים בהשתתפותם של זמרים; ואם בתחילה לא יימצאו כאלה במקום, נוכל להזמין מחוץ־לארץ. הביצוע הקונצרטי של קטעי אופרות לוואגנר נפוץ בעולם כולו ואינו גורע מהן; והרי כבר הראינו שלמוזיקה זאת יש ערך בפני עצמה וכדי ליהנות ממנה אין הכרח לשמעה בהצגת תיאטרון דווקא.

נדמה לי שהבאתי את כל הנימוקים שיכולים להביא מחייבי החרם על יצירות ואגנר, ודיוננו הוכיח, לדעתי, שנימוקים אלה אינם עומדים בפני הבקורת. הכל יכולים לטעות — הן איש יחיד הן עם שלם — אך לאחר שהכירו בטעותם מחובתם להודות בכך ולחזור בהם. הקפאת המצב הקיים אצלנו איננה הולמת את כבודה של אומה נאורה. ממשלתנו צריכה לבטל במפורש את החרם הנ"ל ולחזק את ידי התזמורת הפילהרמונית, המוכנה להתחיל בביצוען של יצירות ואגנר. המשכת החרם לא תפגע בידידי הנאצים בגרמניה, אלא אך ורק בחובבי המוזיקה שבארצנו.